

RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI BOLALAR BOG'LANISHLI NUTQINI O'STIRISH METODIKASI

G'aniyeva Muhabbat Lutfullayevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
ganiyevamuhabbat123@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini oshirishda illyustrativ lug'atlar va multimediyali darslarning ahamiyati haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: o'quv lug'at, imlo, talaffuz, orfoepiya, orfografiya, nutqiy ko'nikma, izohli lug'at, illyustrativ lug'at, multimediyali lug'at.

Jahon ta'lim tizimi insonni kamolotga yetkizishda, unga berilayotgan ta'lim mazmunini o'quvchi hayotida foydalana olish darajalari nuqtai nazaridan takomillashtirmoqda. Davlatning taraqqiyoti uning yoshlariga berilayotgan ta'lim sifati, o'quvchilarining egallagan ko'nikma va malakalariga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ta'lim sifatini baholashning xalqaro talablari orasida o'qish savodxonligi, matni tushunish ko'nikmasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Xususan, xalqaro baholash tadqiqotlari o'quvchida hayotiy ko'nikmalarning shakllanganlik darajalarini turli aspektlarda tekshirib ko'radi. Jumladan, o'quvchilarning o'qish, yozish, gapirish savodxonligi ham. Ma'lumki, o'qish savodxonligi matn ustida ishlashni taqozo qiladi. Jahon tajribasida matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan o'quv topshiriqlari ko'pincha o'quv lug'atlariga bog'lanadi. Mamlakatimiz xalqaro baholash dasturida qatnashishi ko'zda tutilmoqda. Unda boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilarning o'qish savodxonligi ham tekshirib ko'riladi. Shu nuqtai nazardan o'quvchilarda o'qish savodxonligi, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi bugungi kun ona tili va adabiyot ta'limining asosiy maqsadiga aylandi. O'quv lug'atlaridan dars jarayonida samarali foydalanilsagina o'quvchilarning o'qish savodxonligi, matn bilan ishlash ko'nikmasining rivojlanish sur'ati oshadi. Zero, "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz", – deb ta'kidlanishi ona tili ta'limi oldiga mamlakatimiz yoshlarini

o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda erkin hamda savodli bayon qila oladigan mustaqil fikr sohiblari etib tarbiyalashdek dolzarb vazifalarni qo‘yadi.

Nutq — kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar funksiyasini, o‘zaro fikrni hishayajon bilan ifodalash va ta‘sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta‘lim olish qurolidir.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi kerak. O‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki yoki yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z, so‘z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo‘ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti — nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

Nutq o‘stirishda izchillik to‘rt shartni, ya‘ni izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil turlarini umumiy maqsadga bo‘ysundirish ko‘nikmasini oshirish bilan ta‘minlanadi.

Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o‘z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqda o‘ylab oladilar. Bu ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan, «o‘ylangan» (fikrlangan) nutqdir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. Ichki nutq materialni tushunish va yodda saqlashga yordam beradi. Fikrni ifodalash usuliga ko‘ra nutq og‘zaki va yozma bo‘ladi. Og‘zaki nutq ko‘pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo‘ladi.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

1. O‘quvchilar nutqi mazmundor bo‘lsin.
2. Nutqda mantiqiylik bo‘lsin.
3. Nutq aniq bo‘lsin.
4. Nutq til vositalariga boy bo‘lsin.
5. Nutq tushunarli bo‘lsin.
6. Nutq ifodali bo‘lsin.
7. Nutq to‘g‘ri bo‘lsin.
8. Nutq madaniyatli bo‘lsin.

Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirish materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o'sadi. Tushuncha so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo'lgan so'zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so'z (so'z birikmasi) ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo'ladi.

Nutqdan o'quvchiniig fikriy rivojining asosiy o'lchovlaridan biri sifatida foydalaniladi. O'quvchining barcha predmetlardan materialni o'zlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanishi haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni bola o'z nutqida (yozgan inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaratiladi. Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib bo'lmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib yetiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchi tomondan, nutqning o'sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi. O'quvchilar nutqini o'stirishning mashg'ulotning boshqa turlari bilan bog'liqligi. Ona tili darslarida o'quvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar; ular kuzatishni, o'ylashni va ko'rganlari, eshitganlari, o'qiganlari bo'yicha to'g'ri bayon qilishni o'rganadilar. Ona tili darslari bolalar lug'atini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni tuzishni o'rgatadi. O'qish darsi va u bilan bog'liq holda olib boriladigan ekskursiya o'quvchilarga tabiat hodisalari, kishilar hayoti va mehnati haqida, axloq qoidalari, boshqa kishilar bilan muomala normalari haqida bilim beradi; bu darsda o'quvchi nutqiga, uni shakllantirish va o'stirishga keng imkoniyat mavjud. Grammatika va to'g'ri yozuv darslarida tilni maxsus o'rganish bilan bolalar alohida tovush, bo'g'in, so'z va gaplarni eshitishga va aytishga o'rganadilar. Ular predmet, harakat, belgi bildirgan ko'pgina so'zlarni, shuningdek, tovush, harf, bo'g'in, o'zak, so'z, so'z yasovchi, forma yasovchi, qo'shimcha, so'z turkumi, ot, sifat, son, fe'l, olmosh, bog'lovchi, gap, gap bo'lagi, bosh bo'lak, ikkinchi darajali bo'lak, darak gap, so'roq gap, undov gap; turlanish, bosh kelishik singari juda ko'p yangi terminlarni bilib oladilar. Aslida - chi, nutq – bu insonning eng oliy, murakkab, ruhiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Nutqning tashqi va ichki, og'zaki va yozma turlari bor. Tashqi nutq asosan aloqa bog'lash maqsadlariga xizmat qiladi, shuning uchun u tinglovchilarga tushunarli qilib tuziladi. So'zlanmaydigan va yozmaydigan ichki nutq, ya'ni o'zi uchun bo'lgan nutqdir.

Yozma nutq (xat yozish va o‘qish) funksional jihatdan ichki nutq (yozilajak narsani ichida pichirlash, tovush chiqarmasdan o‘qish) bilan chambarchas bog‘liqdir.

1. Har bir o‘qituvchi o‘quvchi nutqini o‘stirishga mo‘jallangan xilma – xil metodik shakl va usullarni foydalanishi.
2. O‘quvchilar uchun og‘zaki nutqini o‘stirishga mo‘jallangan mashqlar tizimini tashkil qilish.
3. O‘quvchilar og‘zaki nutqni o‘stirishga mo‘jallangan mashqlar tizimida monologik va dialogik nutq ko‘nikmasini hosil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K.Qosimova va boshqalar «Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi», «O‘qituvchi», 2009. 60
2. M.Yusupov «O‘qish va yozuv darslarining samaradorligini oshirish», «O‘qituvchi». — 1999 y.
3. M.Umarova. Bayonlar to‘plami. «O‘qituvchi» 1997.